

SINXRON TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Turizm Fakulteti 3-kurs talabasi

Muxamedjanova Shahnoza Sarsenbay qizi

(muhammedjanova06@icloud.com)

Ilmiy rahbar: Ruzmetova Diana Komilovna (PhD)

Annotatsiya (Abstract): Ushbu maqola sinxron tarjima nazariyasi va amaliyotidagi asosiy jihatlarni ko'rib chiqadi. Uning psixolingvistik asoslari, kognitiv jarayonlar (masalan, Gilening "Effort Model"i) va nutq bilan tarjima o'rtasidagi vaqt kechikishi (decalage) kabi nazariy tamoyillar tahlil qilinadi. Amaliyotda duch kelinadigan yuqori kognitiv yuk, charchoq, notiqning nutq sifati, murakkab terminologiya va texnik nosozliklar kabi muhim muammolar yoritiladi. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun keng qamrovli tayyorgarlik, uzluksiz kasbiy rivojlanish, zamonaviy texnologiyalardan (masalan, Uzoqdan sinxron tarjima – RSI va AI yordami) samarali foydalanish, jamoaviy ish va shaxsiy o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari kabi yechimlar tavsiya etiladi. Maqola sinxron tarjimanining global muloqotdagi beqiyos o'rni va uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar (Key Words): Sinxron tarjima, tarjima nazariyasi, tarjima amaliyoti, kognitiv yuk, muammolar va yechimlar, konferensiya tarjimasi, psixolingvistika, decalage, texnologiya, RSI (Uzoqdan sinxron tarjima)

Bugungi globallashtirilgan dunyo turli xil madaniyatlar va tillar o'rtasidagi o'zaro aloqa va hamkorlikni misli ko'rilmagan darajada kuchaytirdi. Xalqaro konferensiyalar, diplomatik sammitlar, yirik biznes uchrashuvlari, ilmiy anjumanlar va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilayotgan axborot almashinuvi jarayonida tillararo kommunikatsiya ajralmas ahamiyatga ega. Aynan shu sharoitda sinxron tarjima – ma'ruzachining nutqini deyarli bir vaqtning o'zida, minimal kechikish bilan boshqa tilga o'girish faoliyati – o'ta muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. U nutqni tinglash, tushunish, qayta ishlash va yangi tilda ifodalash kabi murakkab kognitiv amallarni o'z ichiga olgan, yuqori darajada konsentratsiya va professional ko'nikmalarni talab qiluvchi aqliy jarayondir.

Sinxron tarjimaning global ahamiyati bugungi kunda inkor etib bo'lmaydi. U turli tildagi notiqlar va tinglovchilar o'rtasidagi til to'siqlarini bartaraf etib, samarali muloqot va axborot almashinuvini ta'minlaydi. Bu esa diplomatik munosabatlarni mustahkamlash, xalqaro biznes aloqalarini rivojlantirish, ilmiy-texnikaviy bilimlarni global miqyosda tarqatish va madaniyatlararo tushunishni chuqurlashtirish uchun

zamin yaratadi. Sinxron tarjima, qisqacha aytganda, jahon hamjamiyatini bog'lovchi ko'prik vazifasini o'taydi.

Sinxron tarjima nafaqat murakkab nazariy asoslarga ega, balki amaliyotda ham yuqori darajadagi professionalizm va moslashuvchanlikni talab qiladi. Uning amalga oshirilishida muhit va tarjimondan talab qilinadigan ko'nikmalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sinxron tarjima odatda xalqaro anjumanlar, sammitlar, rasmiy uchrashuvlar va boshqa keng ko'lamli tadbirlar kontekstida amalga oshiriladi. Tarjimonlar uchun maxsus jihozlangan ovoz o'tkazmaydigan kabinalar tashkil etiladi. Bu kabinalar tarjimonlarga notiqning nutqini tashqi shovqinlardan xoli holda, maxsus minigarniturada aniq eshitish imkonini beradi. Har bir kabinada odatda bir juft tarjimon ishlaydi, ular nutqni ketma-ket, ma'lum vaqt oralig'ida (odatda har 20-30 daqiqada) bir-birini almashtirib turadilar. Bu tizim yuqori kognitiv yukni bo'lishish, charchoqni kamaytirish va tarjima sifatini doimiy ravishda saqlab turish uchun juda muhimdir. Kabinadagi har bir tarjimon oldida mikrofon va boshqaruv paneli joylashgan bo'lib, ular orqali o'z ovozi tinglovchilarga yetkazadi va ovoz balandligini sozlaydi.

Sinxron tarjimonlik kasbi juda ko'p qirrali bo'lib, unda muvaffaqiyatga erishish uchun til bilimi, madaniy bilim, kognitiv qobiliyatlar, texnik ko'nikmalar kabi ko'nikmalarga ega bo'lish talab etiladi. Manba va maqsadli tillarni mukammal darajada, ona tiliga yaqin bilish shart. Bu nafaqat boy lug'at zaxirasini, balki grammatik qoidalarni, idiomatik ifodalarni, stilistik nuanslarni, shuningdek, turli dialektlar va aksentlarni tushunish va ularga moslasha olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Nutqning ravonligi va tabiiyligi ta'minlanishi kerak. Har ikki tilning madaniy kontekstini, urf-odatlarini, qadriyatlarini, diniy va siyosiy jihatlarini chuqur anglash muhimdir. Madaniy bilimga ega bo'lmagan tarjimon ba'zi iboralar, metaforalar yoki hazillarning ma'nosini noto'g'ri tushunishi yoki ularni maqsadli madaniyatga mos kelmaydigan tarzda yetkazishi mumkin, bu esa muloqotda tushunmovchiliklarga olib keladi. Sinxron tarjima yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarni talab qiladi. Bularga yuqori diqqatni jamlash, bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalarni bajarish (multitasking), qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira, tezkor tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va cheklangan vaqtda aniq qaror qabul qilish qobiliyatlari kiradi. Tarjimon bir nutqni eshitib, ikkinchisini tarjima qilish jarayonida doimiy kognitiv kuchlanish ostida bo'ladi. Zamonaviy sinxron tarjima uskunalaridan to'g'ri foydalanish muhimdir. Mikrofon bilan ishlash, ovoz balandligini sozlash, kanal almashinuvini bilish va kabinaning boshqa funksiyalarini boshqara olish kabi texnik jihatlar tarjima jarayonini uzluksiz va samarali qilishga yordam beradi. Har qanday texnik nosozlik tarjimonning ishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tarjima qilinayotgan tadbirning mavzusi (masalan, tibbiyot, huquq, iqtisodiyot, IT, ekologiya) bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lish zarur. Bu tarjimonga maxsus terminologiyani, jargonni va soha doirasidagi murakkab tushunchalarni to'g'ri tushunish va aniq tarjima qilish imkonini beradi. Aks

holda, noto'g'ri tarjima jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Sinxron tarjimonlikning murakkabligi uning amaliyotida yuzaga keladigan ko'plab qiyinchiliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu muammolar nafaqat tarjimonning individual mahoratiga, balki tashqi omillarga ham bog'liq bo'ladi.

Sinxron tarjima jarayoni inson miyasiga juda katta kognitiv yuk tushiradi. Tarjimon bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalarni bajarishi lozim: notiqni tinglash, uning nutqini tahlil qilish, ma'noni eslab qolish, maqsadli tilda jummalarni shakllantirish va ularni aytish. Bu "parallel fikrlash" usuli miyaning doimiy faoliyatini talab qiladi. Natijada, tarjimonlar qisqa vaqt ichida ham jiddiy ruhiy va jismoniy charchoqni his etadilar. Uzoq muddatli sessiyalar, yuqori konsentratsiya talabi va uzluksiz stress professional "kuyib qolish" (burnout) holatiga olib kelishi mumkin. Bu esa diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishiga, xotira zaiflashishiga va xato qilish ehtimolining oshishiga sabab bo'ladi. Tarjimoni murakkablashtiruvchi eng keng tarqalgan muammolardan biri bu notiqning nutqining tezligi va sifatidir.

- Tez gapiruvchilar: Ba'zi notiqalar, ayniqsa yuqori tempda gapiradiganlar, tarjimonga ma'ruzaning ma'nosini to'liq tushunish va uni tarjima qilish uchun yetarli vaqt qoldirmaydilar. Bu esa decalage'ning oshishiga yoki ayrim qismlarning tushib qolishiga olib keladi.

- Noaniq talaffuz va aksentlar: Notiqalarning aniq bo'lmagan talaffuzi, kuchli mintaqaviy aksentlari yoki mikrofondan uzoqroq turib gapirishlari eshitishni sezilarli darajada qiyinlashtiradi. Bu, ayniqsa, murakkab terminologiyaga ega nutqlarda tarjimon uchun qo'shimcha bosim yaratadi.

- Tartibsiz nutq: Ba'zida notiqalar o'z fikrlarini tarqoq, takroriy, grammatik jihatdan noto'g'ri yoki mantiqan chalkash tarzda ifodalaydilar. Bunday nutqni tizimlashtirib, ravon va tushunarli tilda tarjima qilish tarjimondan qo'shimcha aqliy kuch talab qiladi.

Zamonaviy konferensiyalar ko'pincha tor ixtisoslashgan sohalarga bag'ishlanadi. Bu holat tarjimon oldiga terminologiya va kontekstning murakkabligi bilan bog'liq jiddiy muammolarni qo'yadi. Tibbiyot, yurisprudensiya, IT, muhandislik yoki moliya kabi sohalarga oid maxsus terminologiyalar, abreviaturalar (qisqartmalar) va jargonlar katta qiyinchilik tug'diradi. Agar tarjimon bu atamalarni oldindan o'rganmagan bo'lsa, ularni tezkorlik bilan to'g'ri tarjima qilish deyarli imkonsiz bo'ladi. Ba'zi so'zlar yoki iboralar o'zaro bir xil ko'rinsa-da, kontekstga qarab mutlaqo boshqa ma'noni anglatishi mumkin. Kontekstni to'liq anglamaslik ma'noning buzilishiga yoki noto'g'ri tarjimaga olib kelishi mumkin.

Har bir til o'ziga xos madaniyat bilan chambarchas bog'liq. Bu bog'liqlik sinxron tarjimada madaniy nuanceslar bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi. Ba'zi iboralar, maqollar yoki so'z o'yinlari bir tildan boshqasiga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinganda ma'nosini yo'qotadi yoki noto'g'ri tushuniladi. Tarjimon ularni maqsadli

madaniyatga mos keladigan ekvivalentlari bilan almashtirishi kerak. Hazil-mutoyiba va satira ko'pincha madaniy kontekstga bog'liq bo'ladi. Bir madaniyatda kulgili bo'lgan narsa, boshqa madaniyatda umuman tushunarli bo'lmasligi yoki hatto haqoratli tuyulishi mumkin. Ma'lum bir mamlakatning siyosiy, ijtimoiy yoki diniy jihatlariga tegishli nozik ma'lumotlarni tarjima qilishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Noto'g'ri tarjima diplomatik muammolarga yoki noto'g'ri talqinlarga sabab bo'lishi mumkin.

Sinxron tarjima jarayoni texnik uskunalariga juda bog'liq. Har qanday texnik nosozliklar tarjima sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

- Ovoz sifati: Kabinadagi yomon ovoz sifati (masalan, shovqin, uzilishlar, past ovoz balandligi), mikrofon bilan bog'liq muammolar yoki boshqa texnik uzilishlar tarjimonning notiq nutqini aniq eshitishiga to'sqinlik qiladi. Bu esa tarjimonga qo'shimcha bosim o'tkazadi va xatolarga sabab bo'lishi mumkin.

- Uskunalarining eskirganligi: Ba'zi tadbirlarda eskirgan yoki noto'g'ri o'rnatilgan tarjima uskunalari ishlatilishi ham tarjima jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi, tarjimonning samaradorligini pasaytiradi. Kabina ichidagi konditsioner tizimining buzilishi yoki ventilyatsiyaning yetishmasligi ham jismoniy charchoqni kuchaytirishi mumkin.

- Notiqlardan axborotning yetishmasligi: Notiq o'z taqdimot materiallarini, nutq matnini yoki soha bo'yicha terminologiya lug'atlarini oldindan tarjimonlarga taqdim etmasliklari, sifatli tayyorgarlikka imkon bermaydi. Bu, ayniqsa, murakkab va yangi mavzular yuzasidan nutq so'zlanganda katta muammo tug'diradi.

Sinxron tarjima amaliyotidagi murakkab muammolarni hal qilish va tarjima sifatini oshirish uchun bir nechta kompleks yechimlar va tavsiyalar mavjud bo'lib, ular tarjimonning shaxsiy mahorati, tashkiliy yordam va texnologik innovatsiyalarni qamrab oladi.

Sinxron tarjimonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan tadbirga qanchalik puxta tayyorgarlik ko'rishiga bog'liq. Tadbirning mavzusi, ishtirokchilarning profili, notiqning ma'lumoti va asosiy tezislar haqida oldindan chuqur ma'lumot to'plash zarur. Mavzuga oid ilmiy maqolalar, hisobotlar, veb-saytlar va video materiallarni o'rganish tarjimonning bilimlari bazasini kengaytiradi. Maxsus sohalarga oid murakkab terminologiyalar, abreviaturalar va jargonlarni o'z ichiga olgan shaxsiy lug'atlar, glossariylar va qisqartmalar ro'yxatini tuzish juda muhim. Bu atamalarning manba va maqsadli tillardagi aniq ekvivalentlarini aniqlash tarjima jarayonida vaqtni tejashga yordam beradi. Eng muhim tavsiyalardan biri shuki, tadbir tashkilotchilari notiqning taqdimot materiallarini (slaydlar, nutq matnlari, asosiy tezislar) tarjimonlarga tadbirdan ancha oldin taqdim etishlari shart. Bu tarjimonlarga nutqning tuzilishini, asosiy g'oyalarini va maxsus terminologiyasini oldindan o'rganishga imkon beradi, bu esa tarjima sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Sinxron tarjimonlik kasbi doimiy o'rganish va rivojlanishni talab qiladi. Sinxron tarjima bo'yicha ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalari (magistratura dasturlari), kurslar va treninglarda qatnashish, professional ko'nikmalarni chuqurlashtirishga yordam beradi; Turli mavzulardagi nutqlarni tinglab, muntazam ravishda sinxron tarjima mashqlarini bajarish, jumladan, stenografiya (tezkor yozuv) va eslab qolish texnikalarini o'rganish tarjimonning tezkorlik va aniqlik qobiliyatini oshiradi; Faol lug'at boyligini doimiy ravishda oshirish, tillarning nozik stilistik jihatlarini, madaniy iboralarini va yangi tendensiyalarini o'rganish tarjimonning moslashuvchanligini ta'minlaydi; Ma'lum bir soha (masalan, tibbiyot, huquq, texnologiya, iqtisodiyot) bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish va ushbu sohadagi yangiliklardan xabardor bo'lish, tarjimonning kompetentligini oshiradi va maxsus terminologiyani tarjima qilishda qiyinchiliklarni kamaytiradi.

Texnologik yutuqlar sinxron tarjima jarayonini yanada samaraliroq qilishga imkon beradi.

- Zamonaviy uskunalar: Yuqori sifatli ovoz o'tkazmaydigan kabinalar, ergonomik ish stollari, shovqinsiz minigarnituralar va aniq mikrofonlardan foydalanish tarjimonning ish sharoitini yaxshilaydi va charchoqni kamaytiradi.

- Uzoqdan sinxron tarjima (RSI – Remote Simultaneous Interpretation): Maxsus raqamli platformalar orqali tarjimonlarning dunyoning istalgan nuqtasidan turib tarjima qilish imkoniyatini yaratish, logistika xarajatlarini kamaytiradi va tarjimonlar tanlovini kengaytiradi. Bu, ayniqsa, tezkor, qisqa muddatli tadbirlar yoki ko'p tilli kichik guruhlar uchun qulaydir.

- AI yordami: Sun'iy intellektga asoslangan terminologiya yordamchilari, avtomatik subtitrlar yaratish tizimlari yoki nutqni matnga aylantiruvchi vositalardan tarjimonlarga yordamchi vosita sifatida foydalanish mumkin. Ular terminologiyani tezkor tekshirish, nutqning yozma shaklini ko'rish va ma'lumotni qayta ishlashga yordam beradi. Biroq, inson tarjimonining madaniy tushuncha, kontekstni anglash va emotsional nuanceslarni yetkazish qobiliyatini AI to'liq almashtira olmasligini unutmaslik kerak. AI, asosan, yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Sinxron tarjima yakka tartibdagi ish bo'lsa-da, u ko'pincha jamoaviy yondashuvni talab qiladi.

- Kabinada hamkorlik: Ikki tarjimonning birgalikda ishlashi juda muhim. Ular bir-birini qo'llab-quvvatlaydi, charchoqni bo'lishadi, kerak bo'lganda bir-birini tuzatadi va terminologiya bo'yicha maslahatlashadi. Ikkinchi tarjimon dam olayotganda, birinchi tarjimon uchun "quloq" bo'lib, muhim raqamlar, nomlar yoki atamalarni yozib berishi mumkin.

- Tadbir tashkilotchilari bilan aloqa: Tadbir tashkilotchilari tarjimonlar bilan muntazam aloqada bo'lishlari, ularga kerakli ma'lumotlarni o'z vaqtida taqdim etishlari,

shuningdek, notiqlarni nutq tezligi va ravonligi haqida ogohlantirishlari lozim. Optimal sharoitlar yaratish tashkilotchilarning zimmasidagi muhim vazifadir.

- Notiqlarga tavsiyalar: Notiqlarga o'rtacha tezlikda gapirish, aniq talaffuz qilish, qisqa tanaffuslar qilish va o'z taqdimotlarini oldindan tarjimonlarga berish kabi tavsiyalar berilishi kerak.

Xulosa (Conclusion): Sinxron tarjima – bu til bilimi, madaniy tushuncha, kognitiv qobiliyatlar va yuqori darajadagi stressga chidamlilikni talab qiladigan o'ta murakkab va mas'uliyatli kasb. Uning nazariy asoslari kognitiv jarayonlarning chuqur tahliliga asoslanadi, amaliyotda esa doimiy ravishda yangi muammolar bilan to'qnash kelinadi. Muvaffaqiyatli sinxron tarjima nafaqat tarjimonning mahoratiga, balki tayyorgarlikka, texnik ta'minotga, notiqlarning hamkorligiga va uzluksiz kasbiy rivojlanishga ham bog'liq. Texnologiyalar rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, inson omili – tarjimonning tilga bo'lgan sezgirligi, madaniy tushunchasi va tezkor adaptatsiya qobiliyati – bu sohada har doim hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sinxron tarjima kelajakda ham xalqaro muloqotning ajralmas qismi bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gile, Daniel. (2009). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training (Revised Edition). John Benjamins Publishing Company.
2. Чернов, Г. В. (1987). Теория и практика синхронного перевода. Международные отношения.
3. Setton, Robin, & Dawrant, Andrew. (2016). Conference Interpreting: A Complete Course. Routledge.